

PRAKTICKÉ ÚLOHY Z ANALYTICKEJ CHÉMIE

Chemická olympiáda – kategória A – 58. ročník – školský rok 2020/21
Krajské kolo

Jozef Sochr

25 bodov

Doba riešenia: 150 minút

Úloha: Určenie zloženia zmesi obsahujúcej oxidy železa

Železo poskytuje pri reakcii s kyslíkom viaceré oxidy, z nich sú známe FeO, Fe₂O₃ a Fe₃O₄. Vzorka, ktorú budete analyzovať, je niektorý z týchto oxidov alebo ich zmes. Okrem nich by vzorka mohla obsahovať aj soli alkalických kovov (sodíka, draslíka). Na stanovenie železa v oxidačnom stupni II a III použijete komplexotvornú titráciu s chelatónom III. Katióny Fe^{II} a Fe^{III} sa viažu chelatónom III pri rozdielnych hodnotách pH. Pri pH ≈ 1 – 2 sa tvorí chelatonát železitý ($\log \beta = 25,1$) a pri pH ≈ 5 – 6 sa tvorí chelatonát železnatý ($\log \beta = 14,3$). Ako indikátor sa pri týchto kovoch používa tiron. Stanovenie ovplyvňujú látky, ktoré s kationmi železa vytvárajú stabilnejšie komplexy ako chelatón.

Na základe nameraných a dodaných údajov sa vypočíta zloženie pôvodného materiálu pred rozpustením mokrou cestou. Pri riešení treba predpokladať, že látkové množstvo ekvimolárne prítomného FeO a Fe₂O₃ zodpovedá látkovému množstvu Fe₃O₄.

Potrebné chemikálie:

látka	forma	množstvo	H-vety	P-vety
chelatón III	zásobný roztok	-	332	261, 271, 304+340
síran horečnatý	tuhý	údaj na liekovke	-	-
kyselina chlorovodíková	roztok	1 cm ³	290, 315, 319, 335	261, 305+351+338
Schwarzenbachov tlmivý roztok	roztok	50 cm ³		
indikátor EČT	tuhý	0,5 g	315, 319, 335, 411, 412	261, 264, 271, 273, 280, 302+352, 304+340, 305+351+338, 312, 321, 332+313, 337+313, 362, 391, 403+233, 405, 501
Indikátor tiron	tuhý	0,5 g	315, 319	264, 280, 302+352, 305+351+338, 332+313, 337+313
deionizovaná/destilovaná voda			-	-

Laboratórne zariadenie:

odmerné banky: 1 x 100 cm³, 2 x 200 cm³,
titračné banky: 3 x 250 cm³; kadičky: 250 cm³, 3 x 50 až 100 cm³,
pipeta nedielikovaná: 2 x 20 cm³; byreta 25 cm³, stojan a držiak na byretu,
odmerný valec 10 cm³, 50 cm³,
byretový lievik, kvapkadlo, hodinové sklíčka, sklenená tyčinka, strička s vodou, lyžičky,
filtračný papier (nastrihané kúsky), pipetovací balónik,
chemikálie dodané ako roztoky sú v príslušných nádobách v digestore.

Princíp:

Vo vašej vzorke sú prítomné katióny železa, ktoré vznikli rozpustením príslušných oxidov v hornine. Kvantitatívne a kvalitatívne zloženie analyzovanej zmesi sa vykoná titráciami s odmernými roztokmi EDTA a síranu horečnatého.

Úprava vzorky:

Dodanú vzorku rozpustených oxidov železa kvantitatívne preneste do odmernej banky s objemom 200 cm³, opatrne pomocou plastového kvapkadla okyslite 2 – 3 kvapkami koncentrovanej kyseliny chlorovodíkovej, doplňte po značku deionizovanou/destilovanou vodou a dôkladne premiešajte.

Príprava roztoku základnej látky MgSO₄:

- 1) Tuhý heptahydrát síranu horečnatého (s presnou hmotnosťou uvedenou na liekovke, m_1), rozpustíte v destilovanej/deionizovanej vode a kvantitatívne premiestnite do odmernej banky s objemom 100 cm³.
- 2) Banku doplňte deionizovanou/destilovanou vodou po značku a premiešajte.

Príprava odmerného roztoku chelatónu III a jeho štandardizácia:

- 1) Pomocou odmerného valca odmerajte 20 cm³ pripraveného zásobného roztoku chelatónu III umiestneného v digestore. Obsah odmerného valca vylejte do 200 cm³ odmernej banky, doplňte po rysku deionizovanou/destilovanou vodou a banku dôkladne premiešajte.
- 2) Vami pripraveným roztokom chelatónu III prepláchnite a naplňte byretu.

- 3) Do titračnej banky napipetujte $20,00 \text{ cm}^3$ (V_1) pripraveného roztoku síranu horečnatého, pridajte indikátor eriochrómovú čerň T a 10 cm^3 Schwarzenbachovho tlmivého roztoku ($\text{pH} = 10$).
- 4) Zmes titrujte roztokom chelatónu III, kým sa neobjaví odlišné zafarbenie roztoku.
- 5) Vykonajte potrebný počet paralelných titrácií.
- 6) Určte priemernú/akceptovanú spotrebu (V_2) chelatónu III.
- 7) Vypočítajte koncentráciu odmerného roztoku chelatónu III v mol dm^{-3} .

Stanovenie oxidov železa vo vzorke

- 1) Napipetujte $20,00 \text{ cm}^3$ (V_3) pripraveného roztoku vzorky do titračnej banky, pridajte približne 50 cm^3 destilovanej vody. Pridajte indikátor tiron na špičku lyžičky. Titrujte roztokom chelatónu III, kým zmes nezmení zafarbenie (spotreba V_4). Roztok v titračnej banke nevyliievajte!
- 2) Do titračnej banky z predošlého kroku pridajte asi 1 g urotropínu a miešajte niekoľko sekúnd. Pomocou prúžku všeobecného indikátora overte zmenu pH na hodnotu 5 – 6.
- 3) Zmes titrujte odmerným roztokom chelatónu III, kým zmes nezmení zafarbenie (spotreba V_5).
- 4) Vykonajte potrebný počet paralelných titrácií.
- 5) Určte priemerné/akceptované spotreby (V_4, V_5) odmerných roztokov chelatónu III.
- 6) Vypočítajte obsah oxidov železa vo vzorke horniny v mg.
- 7) Vyplňte odpoveďový hárok.

PRAKTICKÉ ÚLOHY Z ORGANICKEJ CHÉMIE

Chemická olympiáda – kategória A – 58. ročník – školský rok 2021/22
Krajské kolo

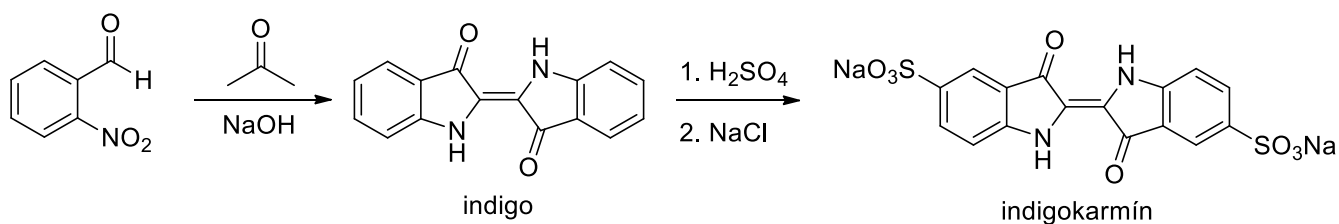
Samuel Andrejčák, Lucia Feriancová, Martin Putala

Maximálne 15 bodov

Doba riešenia: 130 minút + 30 minút zahrievanie

Príprava indigokarmínu

Vašou úlohou je pripraviť indigokarmín dvojestupňovou syntézou. V prvom kroku pripravíte indigo, pričom budete vychádzať z 2-nitrobenzaldehydu, ktorý reaguje s acetómom v bázičkom prostredí. Takto pripravené indigo podrobíte sulfonácii kyselinou sírovou s následným vyžrážaním produktu vo forme sodnej soli (Schéma 1). Produkt predstavuje tmavomodrú kryštalickú látku, ktorá má vlastnosti acidobázičného indikátora.

Schéma 1: Dvojestupňová syntéza indigokarmínu.

Materiál a pomôcky:

2 x 50 ml banka s okrúhlym dnom, 2 x 5 ml, 1 x 10 ml, 1 x 25 ml odmerný valec, 4 x 50 ml kadička, 5 x vialka (liekovka), 2 x Petriho miska, magnetické miešadlo s ohrevom, magnetické miešadielko, stojan, lapák, svorka, odsávací banka s manžetou, fritra s porozitou S3, Büchnerov lievnik, zdroj vaku (vodná výveva, membránová pumpa), 2 x Pasteurova pipeta, vodný kúpeľ, ľadový kúpeľ, kancelárska spinka, filtračný papier, ceruzka, pravítko, pinzeta, kapiláry na TLC, TLC platnička, UV lampa, ľad, špachtľa, lyžička, nožnice, ochranné okuliare, laboratórny plášť, rukavice.

Chemikálie:

chemikálie, obal	H-veta*	P-veta*
2-Nitrobenzaldehyd , 0,5 g v označenej liekovke (do reakcie) a 0,05 g v označenej liekovke (pre TLC)	302, 315, 319, 335, 412	273, 301/312/330, 302/352, 305/351/338
Acetón , v spoločnej označenej fľaši	225, 319, 336	210, 233, 240, 241, 242, 305/351/338
Kyselina sírová 98% , v označenej fľaši s ktorou manipuluje iba pedagogický dozor!	290, 314	280, 301/330/331, 303/361/353, 305/351/338/310
Hydroxid sodný 5% vodný roztok , v označenej spoločnej nádobe	290, 314	234, 280, 301/330/331, 303/361/353, 304/340/310, 305/351/338
Chlorid sodný nasýtený vodný roztok , v spoločnej označenej fľaši	-	-
Propán-2-ol , v spoločnej označenej fľaši	225, 319, 336	210, 233, 240, 241, 242, 305/351/338
Destilovaná alebo deionizovaná voda , v označenej stričke alebo fľaši	-	-
Benzín lekárenský , ďalej uvádzaný ako hexán , v spoločnej označenej fľaši ako zložka eluentu pre TLC	225, 304, 315, 336, 373, 411	210, 261, 273, 301/310, 305/351/338
Etyl-acetát , v spoločnej označenej fľaši ako zložka eluentu pre TLC a pre extrakciu	225, 319, 336	210, 305/351/338, 370/378, 403/235
Glukóza , v označenej spoločnej nádobe	-	-

* zdroj: karty bezpečnostných údajov na <http://www.sigmaaldrich.com> pre koncentrované látky

Výstražné upozornenia (H-vety)

- H 225** Veľmi horľavá kvapalina a pary.
- H 290** Môže byť korozívna pre kovy.
- H 302** Škodlivý po požití.
- H 304** Môže byť smrteľný po požití a vniknutí do dýchacích ciest.
- H 314** Spôsobuje vážne poleptanie kože a poškodenie očí.
- H 315** Dráždi kožu.
- H 319** Spôsobuje vážne podráždenie očí.
- H 335** Môže spôsobiť podráždenie dýchacích ciest.
- H 336** Môže spôsobiť ospalosť alebo závraty.
- H 373** Môže spôsobiť poškodenie orgánov pri dlhšej alebo opakovanej expozícii.
- H 411** Toxický pre vodné organizmy, s dlhodobými účinkami.
- H 412** Škodlivý pre vodné organizmy, s dlhodobými účinkami.

Bezpečnostné upozornenia (P-vety a ich kombinácie)

- P 210** Uchovávajte mimo dosahu tepla, horúcich povrchov, iskier, otvoreného ohňa a iných zdrojov zapálenia. Nefajčite.
- P 233** Nádobu uchovávajte tesne uzavretú.
- P 234** Uchovávajte iba v pôvodnej nádobe.
- P 240** Uzemnite/upevnite nádobu a plniace zariadenie.
- P 241** Používajte elektrické/ventilačné/osvetľovacie zariadenie do výbušného prostredia.
- P 242** Používajte iba neiskriace prístroje.
- P 261** Zabráňte vdychovaniu prachu/dymu/plynu/hmly/pár/aerosólov.
- P 273** Zabráňte uvoľneniu do životného prostredia.
- P 280** Noste ochranné rukavice/ ochranný odev/ ochranné okuliare/ ochranu.
- P 301/312/330** Po požití: Okamžite volajte Národné toxikologické informačné centrum alebo lekára. Vypláchnite ústa.
- P 301/330/331** PO POŽITÍ: vypláchnite ústa. NEVYVOLÁVAJTE zvracanie.
- P 302/352** PRI KONTAKTE S POKOŽKOU: Umyte veľkým množstvom vody.
- P 303/361/353** PRI KONTAKTE S POKOŽKOU (alebo vlasmi): Všetky kontaminované časti odevu okamžite vyzlečte. Pokožku opláchnite vodou/sprchou.
- P 304/340/310** PO VDÝCHNUTÍ: Presuňte osobu na čerstvý vzduch a umožnite jej pohodlne dýchať. Okamžite volajte TOXIKOLOGICKÉ INFORMAČNÉ CENTRUM/ lekára.
- P 305/351/338** Po zasiahnutí očí: Niekoľko minút ich opatrne vyplachujte vodou. Ak používate kontaktné šošovky a je to možné, odstráňte ich. Pokračujte vo vyplachovaní.
- P 305/351/338/310** PO ZASIAHNUTÍ OČÍ: Niekoľko minút ich opatrne vyplachujte vodou. Ak používate kontaktné šošovky a je to možné, odstráňte ich. Pokračujte vo vyplachovaní. Okamžite volajte TOXIKOLOGICKÉ INFORMAČNÉ CENTRUM/lekára.
- P 370/378** V prípade požiaru: Na hasenie použite suchú chemikáliu alebo piesok.
- P 403/235** Uchovávajte na dobre vetranom mieste. Uchovávajte v chlade.

Poznámka k bezpečnosti práce:

Mladiství žiaci môžu manipulovať s dráždivými látkami len pod priamym dozorom učiteľa. Po pridaní do reakčnej zmesi ich koncentrácia klesne pod limit dráždivosti. V inom prípade manipuluje s chemikáliami kompetentný odborný dozor podľa pokynov v postupe.

Tipy k samotnej práci:

Všetky studené rozpúšťadlá a roztoky, ktoré budete potrebovať si dajte v kadičke ochladiť do ľadového kúpeľa v dostatočnom predstihu pred ich použitím. Taktiež vodný kúpeľ na ohrievanie reakčnej zmesi si dajte zohrievať na požadovanú teplotu v dostatočnom predstihu.

Pracovný postup

I. Príprava indiga

Do 50 ml banky s okrúhlym dnom uchytenej do lapáka na stojane pridajte 0,5 g 2-nitrobenzaldehydu z označenej liekovky (nechajte si malé množstvo na TLC analýzu, pár kryštálov), vložte magnetické miešadielko a odmerným valcom prilejte 5 ml acetónu. Pod banku umiestnite miešadlo s ohrevom a zapnite miešanie. Po rozpustení 2-nitrobenzaldehydu pomaly po kvapkách pridajte Pasteurovou pipetou 8 ml 5 % roztoku NaOH (reakčná zmes sa samovoľne zahrieva!) a reakčnú zmes nechajte miešať pri laboratórnej teplote 10 minút. Po uplynutí tejto doby vypnite miešanie a banku preneste do ľadového kúpeľa. Po ochladení (približne 5 minút) prefiltrujte vzniknutý produkt cez fritu na odsávacej banke s manžetou za zníženého tlaku. Produkt premyte najskôr destilovanou vodou (2 x 10 ml) a potom propán-2-olom (2 x 5 ml). Premývanie uskutočnite tak, že najprv odpojte zdroj podtlaku (vodná výveva, pumpa), nalejte do frity rozpúšťadlo, špachtľou premiešajte, odsajte a opakujte. Následne nechajte zrazeninu 5 minút sušiť presávaním vzduchu.

II. Príprava indigokarmínu

Izolované indigo z prvého kroku preneste do čistej 50 ml banky s okrúhlym dnom uchytenej do lapáka na stojane. Vložte magnetické miešadielko a odborný dozor v laboratóriu vám do banky pridá 3 ml koncentrovanej kyseliny sírovej. Pod banku umiestnite miešadlo s ohrevom a vodným kúpeľom. Reakčnú zmes miešajte pri 90 °C po dobu 30 minút. Po uplynutí tejto doby vypnite ohrev, banku vyberte z kúpeľa a nechajte voľne vychladnúť. Následne banku vložte do ľadového kúpeľa. Po ochladení (približne 5 minút) pomaly pridajte do reakčnej zmesi 5 ml studenej destilovanej vody a premiešajte. Ďalej pridajte 15 ml studeného nasýteného roztoku NaCl, dobre premiešajte a banku vložte na 5 minút do ľadového kúpeľa. Vzniknutý kryštalický produkt odsajte cez Büchnerov lievnik s vopred odváženým filtračným papierikom na odsávacej banke s manžetou za zníženého tlaku. Produkt nalievajte na Büchnerov

lievik v malých množstvách a kým sa rozpúšťadlo odfiltruje udržiavajte banku v ľadovom kúpeli. Následne produkt dôkladne premyte studeným propán-2-olom (3 x 5 ml). Premývanie uskutočnite tak, že najskôr odpojte zdroj podtlaku (vodná výveva, pumpa), nalejte vychladené rozpúšťadlo a špachtľou produkt premiešajte (jemne, tak aby ste nepoškodili filtračný papier!), rozpúšťadlo odfiltrujte za zníženého tlaku. Po poslednom premývaní produkt nechajte ešte sušiť na lieviku presávaním vzduchu po dobu približne 5 minút. Filtračný papier s produktom vyberte z Büchnerovho lievika na hodinové sklíčko alebo Petriho misku a nechajte vysušiť. Z produktu odoberte malé množstvo na TLC analýzu do vialky.

III. TLC analýza

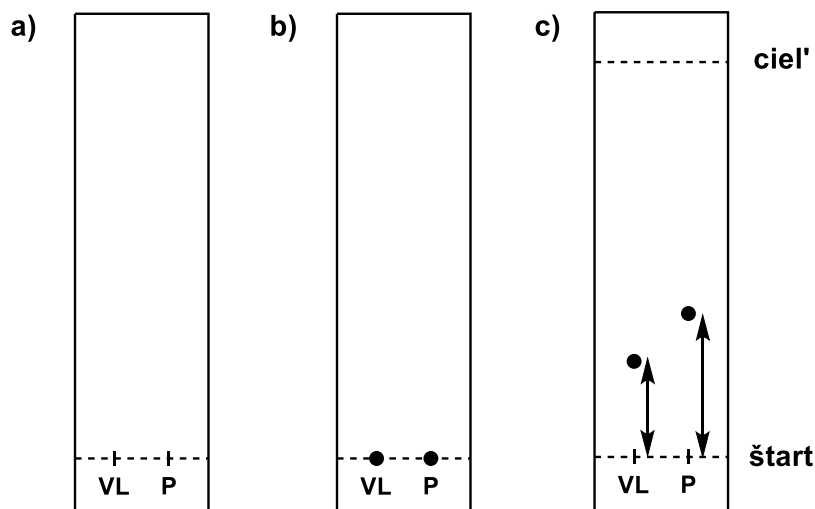
Vzorku východiskového 2-nitrobenzaldehydu v samostatnej liekovke rozpustíte v malom množstve etyl-acetátu a tiež rozpustíte vzorku produktu vo vode (približne 0,5 ml, čo zodpovedá polovičnej dávke Pasteurovou pipetou). Na TLC platničku narysujte ceruzkou opatrne čiaru (aby sa nepoškodil jej povrch) 1 cm od spodného okraja (obr. 1a). Kapilármi naneste vzorku roztoku východiskovej látky (označený VL) a Vášho produktu (označený P) (obr. 1b). Pri nanášaní nechajte látku vsiaknuť na povrch platničky a po odparení rozpúšťadla zopakujte nanášanie ešte dvakrát na to isté miesto pre jednu látku.

Ako vyvíjaciú nádobu použijete 50 ml kadičku a preneste do nej pripravenú elučnú zmes hexán:etyl-acetát 3:1 do výšky približne 0,5 cm. Zakryte Petriho miskou a nechajte postáť 2 min pre nasýtenie vzduchu nad eluentom jeho parami. Platničku opatrne vložte pinzetou do kadičky a kadičku opäť zakryte Petriho miskou. Keď rozpúšťadlo vystúpi na vzdialenosť asi 1 cm pod horný okraj, platničku vyberte z kadičky pinzetou a čiarou označte cieľ, t. j. líniu pokiaľ vystúpilo rozpúšťadlo. Platničku nechajte samovoľne usušiť. Zaznačte viditeľné škvrny pod UV lampou (obr. 1c).

Nad čiaru cieľa napíšte ceruzkou Vaše štartové číslo v krúžku.

$$R_F = \frac{\text{vzdialenosť (štart – stred škvrny) v cm}}{\text{vzdialenosť (štart – cieľ) v cm}}$$

Obrázok 1: Tenkovrstvová chromatografia (TLC).

IV. Analýza vlastností indikátora

Odoberte malé množstvo pripraveného produktu (pár malých kryštálov) a rozpustite ich vo vialke s 5 ml destilovanej vody. Zapište pozorované sfarbenie. Následne pridávajte Pasteurovou pipetou 5 % roztok NaOH do zmeny sfarbenia. Zapište pozorovanú zmenu sfarbenia. Ďalej do roztoku pridajte 0,5 g glukózy a dôkladne zamiešajte. Zapište pozorovanú zmenu sfarbenia. Svoje pozorovania zapisujte do úlohy č. 2.

Poznámky

Počas celej práce používajte ochranné okuliare! Ak nosíte vlastné okuliare, tie na ochranu Vašich očí postačia. Pri práci používajte tiež ochranné rukavice. Pri výpočtoch používajte nasledovné relatívne atómové hmotnosti: $A_r(\text{C}) = 12$, $A_r(\text{H}) = 1$, $A_r(\text{O}) = 16$, $A_r(\text{N}) = 14$, $A_r(\text{S}) = 32$, $A_r(\text{Na}) = 23$. Hustota 5% roztoku NaOH je $1,05 \text{ g}\cdot\text{cm}^{-3}$, acetónu $0,784 \text{ g}\cdot\text{cm}^{-3}$, 98% kyseliny sírovej $1,836 \text{ g}\cdot\text{cm}^{-3}$, nasýteného roztoku (26%) NaCl $1,20 \text{ g}\cdot\text{cm}^{-3}$. Výsledky uvádzajte na primeraný počet platných číslíc.

Úloha 1 (11,0 b)

Produkt na filtračnom papieri v Petriho miske označenej Vaším štartovým číslom spolu s označenou vyvolanou TLC platničkou odovzdajte dozoru. Body Vám budú pridelené podľa hmotnosti vysušeného produktu, jeho čistoty a stanovenia R_f .

Úloha 2 (1,7 b)

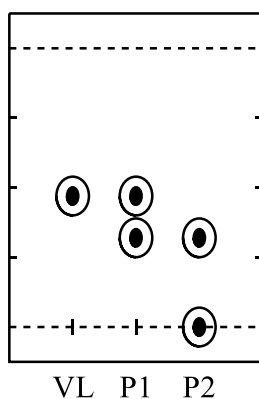
- Zapíšte svoje pozorovania z analýzy vlastností indikátora do tabuľky v odpovedovom hárku.
- Nakreslite štruktúry foriem indigokarmínu, ktoré sú zodpovedné za jednotlivé sfarbenia.
- Po pridaní glukózy do bázického roztoku indigokarmínu môžete pozorovať intenzívnu farebnú zmenu pri dôkladnom zamiešaní/pretrepaní. Avšak po nejakom čase sfarbenie mizne na pôvodné. Vysvetlite tento jav.

Úloha 3 (1,6 b)

- Vypočítajte teoretický výťažok produktu (v gramoch).
- Vypočítajte percentuálny výťažok produktu, ak by ste izolovali 0,45 g produktu.
- Vypočítajte konverziu limitujúcej východiskovej látky, ak by ste reakciu predčasne ukončili a izolovali jej 0,15 g.

Úloha 4 (0,7 b)

- Vypočítajte R_F hodnoty v nižšie uvedenej TLC platničke pre východiskovú látku a pre finálny produkt.
- Zdôvodnite R_F hodnotu produktu.
- Keby sme na TLC platničku pridali aj surové indigo, mohla by vyzerat' nasledovne. Určte, ktorá škvrna vyvolanej platničky zodpovedá práve indigo. (VL = 2-nitrobenzaldehyd, P1 = surové indigo, P2 = surový indigokarmín)

Autori: Bc. Samuel Andrejčák, Lucia Feriancová, doc. RNDr. Martin Putala, PhD.,
Ing. Jozef Sochr, PhD.

Vedúci autorského kolektívu: doc. Ing. Ján Reguli, CSc.

Recenzenti: Ing. Elena Kulichová, doc. RNDr. Peter Magdolen, PhD.

Slovenská komisia chemickej olympiády

Vydal: IUVENTA – Slovenský inštitút mládeže, Bratislava 2022